

УСТУП

За апошнія гады беларуская лексікаграфія папоўнілася значнай колькасцю дыферэнцыяльных слоўнікаў, якія змяшчаюць дыялектную лексіку асобных абласцей ці раёнаў. Аднак у беларускай дыялектнай лексікаграфіі пакуль што няма слоўнікаў, якія б абагульнялі лексіку вялікіх дыялектных арэалаў з уключэннем беларускіх гаворак з суседніх тэрыторый — Латвіі, Літвы, Польшчы.

Славістамі розных краін прароблена значная работа па вывучэнню народных гаворак беларуска-літоўска-польскага пагранічча. Больш інтэнсіўна і мэтанакіравана яна пачала развівацца ў пасляваенны час, асабліва пасля падпісання праблемна-тэматычнага плана навуковага супрацоўніцтва паміж Акадэміяй навук СССР і Польскай Акадэміяй навук на 1976—1980 гг., дзе прадугледжваецца распрацоўка праблемы «Заканамернасці функцыяніравання і развіцця мовы».

Кіруючыся гэтым планам, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі навук БССР уступіў у супрацоўніцтва з Інстытутам літоўскай мовы і літаратуры Акадэміі навук Літоўскай ССР і Інстытутам славяназнаўства Польскай Акадэміі навук з мэтай калектыўнага вывучэння моўных асаблівасцей сумежных тэрыторый.

У сувязі з гэтым больш дакладна акрэслілася праблематыка па дыялекталогіі, пашырыліся тэрытарыяльныя рамкі дыялекталагічных даследаванняў і непасрэднага збору і вывучэння канкрэтных матэрыялаў пэўных геаграфічных зон. У цэнтры ўвагі беларускіх, літоўскіх і польскіх дыялектолагаў на працягу апошніх год стаў збор і лексікаграфічная апрацоўка жывой народнай лексікі. Калектыўнымі намаганнямі беларускіх, літоўскіх і польскіх даследчыкаў падрыхтаваны першы том «Слоўніка беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча», які ўключае дыялектную лексіку на літары А — Г.

Дадзены слоўнік складзены супрацоўнікамі сектара дыялекталогіі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР з удзелам Інстытута літоўскай мовы і літаратуры Літоўскай Акадэміі навук, Інстытута славяназнаўства Польскай Акадэміі навук і кафедры беларускай філалогіі Варшаўскага ўніверсітэта.

Асноўны матэрыял для слоўніка сабраны ў паўночна-заходняй частцы Беларусі — на тэрыторыі, якая з паўднёвага ўсходу абмяжоўваецца лініяй: Верхнядзвінск — Міёры — Докшыцы — Лагойск — Валожын — Клецк — Ганцавічы — Івацэвічы — Пружаны — Камянец. Гэта тэрыторыя па сваіх абрысах набліжаецца да арэала паўночна-заходняй дыялектнай зоны беларускіх гаворак (Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак. Мн., 1969, карта № 77; далей ЛГ). Аднак рад пучкоў ізаглас у розных напрамках перакрывае паўночна-заходнюю зону, аб'ядноўваючы яе часткі: гаворкі Гродзеншчыны з гаворкамі Палесся (ЛГ, карта № 73), гаворкі басейнаў верхняга Нёмана і Віліі з гаворкамі цэнтральных раёнаў Міншчыны і паўночна-заходніх раёнаў Гомельшчыны (ЛГ, карты № 77—78), гаворкі ў раёне Браслава і Пастаў з гаворкамі Полаччыны (ЛГ, карта № 74). Паколькі пералічаныя пучкі ізаглас моўных з'яў ахопліваюць як палярныя, так і блізкія гаворкі, у слоўнік уключана лексіка з суседніх тэрыторый, дзе працягваюцца арэалы не толькі фанетычных і граматычных з'яў, але і лексічных рыс. Лексіка прылягаючых раёнаў дапамагае больш дакладна акрэсліць тэрыторыю пашырэння асобных слоў і іх семантычных адрозненняў.

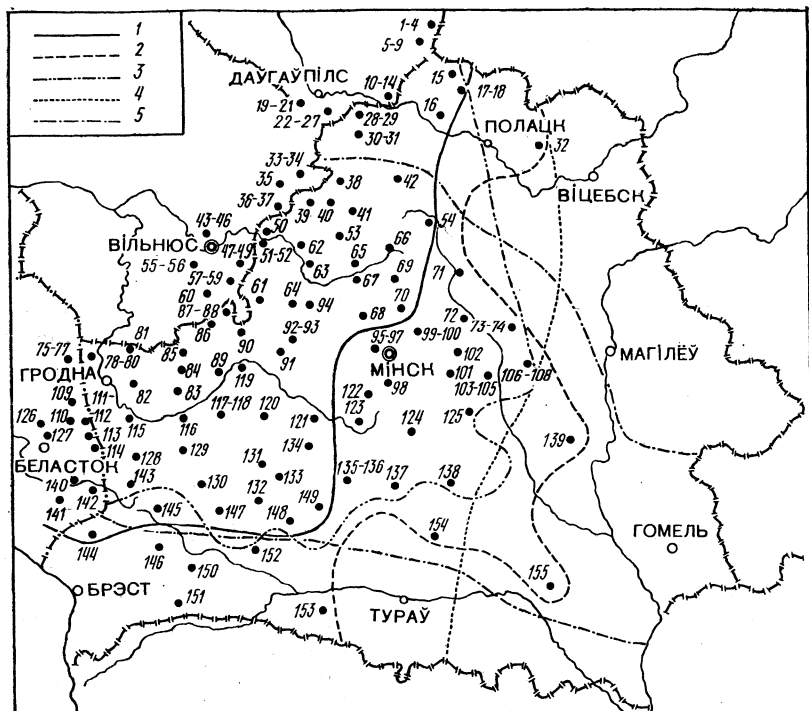
Ад выдадзеных рэгіянальных слоўнікаў названы слоўнік адрозніваецца тым, што ў яго ўключана лексіка са значна большай тэрыторыі, куды ўваходзяць заходнія арэалы асноўных беларускіх дыялектаў: паўночна-ўсходняга, паўднёва-заходняга, сярэднебеларускія гаворкі і часткова заходне-палеская група гаворак.

У плане параўнання і супастаўлення прыцягваецца дыялектная лексіка з прылягаючых раёнаў, што знаходзяцца на ўсход ад асноўнай тэрыторыі.

Тэрытарыяльныя межы слоўніка набліжаюцца да арэала, што выдзяляецца пучкамі ізаглас: ядро акрэсліваецца верхнядзвінска-случка-гродзенскім пучком (ЛГ; карта № 62), а перыферыя — мерыдыянальнымі ізагласамі (ЛГ, карта № 66, 68).

Абследаваныя населеныя пункты, межы тэрыторыі, з якой прыводзіцца матэрыял, і адзначаныя вышэй граніцы дыялектных зон паказаны на карце (гл. с. 7).

Моўная тэрыторыя паўночна-заходняй часткі Беларусі ў лексічным плане абследавана экспедыцыйным шляхам на працягу 1954—1978 гг. у працэсе збірання матэрыялаў для

Тэрыторыя слоўніка

1—межы тэрыторыі, з якой прыводзіцца асноўны матэрыял; 2—межы тэрыторыі, з якой прыводзіцца дадатковы матэрыял (для параўнання); 3—межы паўночна-заходняй дыялектнай зоны (ЛГ, карта № 77); 4—межы заходняй дыялектнай зоны (ЛГ, карта № 80); 5—межы сярэдняй дыялектнай зоны (ЛГ, карта № 78)

Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа і пазней — Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак.

Комплекснымі дыялекталагічнымі экспедыцыямі былі абследаваны беларускія гаворкі на тэрыторыі Літвы і Латвіі. Першая сумесная беларуска-літоўская экспедыцыя была арганізавана ў 1966 г., у час якой запісана лексіка ў радзе населеных пунктаў Тракайскага, Варэнскага, Вільнюскага раёнаў Літоўскай ССР. У 1975 г. абследавана некалькі населеных пунктаў у тых жа раёнах. У 1976 г. былі выяўлены беларускія гаворкі ў Ігналінскім і Швянчонскім раёнах Літвы, дзе сабраны значны лексічны матэрыял. Актыўны ўдзел у наладжванні і правядзенні сумесных беларуска-літоўскіх дыялекталагічных экспедыцый прымала старшы навуковы супрацоўнік Інстытута літоўскай мовы і літаратуры Літоўскай Акадэміі навук А. І. Грынавецкене.

У 1977 г. была праведзена комплексная беларуска-латышка-літоўская экспедыцыя. Даследаваліся беларускія гаворкі пераважна на тэрыторыі Латвійскай ССР (у Даўгаўпілскім, Краслаўскім і Лудзенскім раёнах). Значны матэрыял запісаны ў Браслаўскім раёне Віцебскай вобласці. Зроблены запісы беларускай лексікі ў Літоўскай ССР (у Вільнюскім і Шальчынінскім раёнах). Вялікую дапамогу ў наладжванні экспедыцыі і вызначэнні месц рассялення беларускага насельніцтва аказалі супрацоўнікі Інстытута мовы і літаратуры імя А. Упіта Латвійскай ССР А. Я. Блінкена, Б. Э. Лаўмане. У экспедыцыі прымалі ўдзел Б. П. Рэйдзана і А. Б. Брэйдак.

Лексіка запісвалася звычайна ад беларускага насельніцтва. У радзе населеных пунктаў лексіка запісана і ад білінгваў, якія актыўна карыстаюцца некалькімі мовамі: літоўскай, польскай, рускай і беларускай у вёсках Новыя Мацалі Варэнскага, Стральцы Шальчынінскага, Ліпнікі Вільнюскага раёнаў Літоўскай ССР; беларускай і польскай — у вёсках Судэрва, Грыкені, Відаўцішкі, Швэды Вільнюскага, Старыя Трокі і Стракішкі Тракайскага, Гемзы Шальчынінскага, Лайпушкі Ігналінскага раёнаў Літоўскай ССР. Звычайна адна з моў у тым ці іншым населеным пункце з'яўляецца пераважаючай, якой карыстаюцца ў штодзённым жыцці: беларускай — у вёсках Стракішкі і Гемзы, літоўскай (пры частковым карыстанні беларускай) — у вёсках Чычалі і Ракаўскія Швянчонскага і Малькуны Ігналінскага раёнаў Літоўскай ССР. У вёсках Скрудалена Даўгаўпілскага раёна, Индра Краслаўскага раёна, Пасіене, Істра, Мельнікі, Новікі, Мешкінева Лудзенскага раёна Латвійскай ССР лексіка збіралася ад мясцовага насельніцтва і часткова ад перасяленцаў, якія гавораць на мяшанай руска-беларускай гаворцы. Некаторыя жыхары вёсак Ёдлавічы Браслаўскага і Паляцкішкі Воранаўскага раёнаў валодаюць традыцыйнымі літоўскімі гаворкамі, але запісы ў гэтых вёсках зроблены амаль выключна ад беларускага насельніцтва.

У слоўнік уключаны таксама і матэрыялы, сабраныя супрацоўнікамі Інстытута славяназнаўства Польскай Акадэміі навук А. Абрэмбскай-Яблонскай, С. Глінкай, Э. Смулковай, Г. Сафарэвіч і інш. на працягу 1957—1958 гг. на тэрыторыі Беластоцкага ваяводства ПНР. Акрамя таго, выкарыстаны матэрыялы кафедры беларускай філалогіі Варшаўскага ўніверсітэта, сабраныя і адрэдагаваныя калектывам аўтараў: Э. Смулковай, Я. Петручком, А. Багроўскай, Т. Ясінскай-Сохай і Я. Глушкоўскай у вёсках Баброўнікі Гарадоцкай і Курашэва Чыжэўскай гмін.

Агульная картатэка слоўніка налічвае каля 500 тыс. картак-слоў. Асноўныя матэрыялы для слоўніка сабраны экспедыцыйным шляхам. З друкаваных крыніц у слоўніку выкары-

стана каля 1000 слоўнікавых адзінак, узятых з «Хрэстаматыі па беларускай дыялекталогіі» (Мн., 1962).

Слоўнік уключае разнастайныя пласты лексікі: назвы з'яў жывой і нежывой прыроды, сельскагаспадарчыя тэрміны, лексіку, звязаную з жывёлагадоўляй, паляваннем, рыбалоўствам, пчальарствам, апрацоўкай льну, з прыгатаваннем ежы, з характарам паводзін, са знешнім абліччам людзей і іх адзеннем. Акрамя пералічаных тэм, што акрэсліваюцца праграмай па Лексічнаму атласу, картатэка папаўняецца за кошт уключэння матэрыялаў, сабраных па дадатковых праграмах, арыентаваных на выяўленне запазычанай лексікі.

Значнае месца ў слоўніку займае тэрміналагічная лексіка, якая адлюстроўвае заняткі сялян дарэвалюцыйнай пары і часоў буржуазнай Польшчы, назвы прылад працы, іх частак, працэсаў сельскагаспадарчых работ і інш. Багата ў слоўніку прадстаўлена экспрэсіўная лексіка, звязаная з жыццём, бытам людзей.

Ад літаратурнай мовы адзначаныя групы лексікі адрозніваюцца фанетычнымі, словаўтваральнымі і семантычнымі асаблівасцямі і абмежаваным тэрытарыяльным пашырэннем.

Лексічны матэрыял у сваёй сукупнасці побач з рэгулярнымі фанетычнымі сістэмамі адлюстроўвае дыялектныя адрозненні, што сустракаюцца ў асобных групах слоў або марфемах.

У галіне фанетычных рыс:

а) [е] замест [о, ё]: *авёс, напёк, завёў, раздзёр, памёр* і інш.;

б) [о, ё] замест [е]: *насёк, аслён*;

в) [а, я] замест [е, і]: *капяшка* (капешка), *асляпнуць* (аслепнуць), *цвяк* (цвік);

г) [у] замест [о]: *мазўль* (мазоль);

д) нярэдка пераднаціскны [а] вымаўляецца падоўжана: *наасыпеш, наарвё, хаамўт*;

е) страта пачатковага галоснага: *гурок* (агурок), *гарот* (агарод), *голка* (іголка);

ж) адрозненні ў пратэзах: *загавіцця* (загаіцца), *гінія* (інея), *вядроны* (ядроны), *гавёс* (авёс), *гуліца* (вуліца);

з) выпадзенне пратэтычных [г], [в] перад галоснымі ў пачатку, радзей у сярэдзіне слова: *узь* (гузь), *арох* (гарох), *алава* (галава), *ўсты* (густы), *ультай* (гультай), *осім* (восем), *заязаць* (завязаць);

і) замена [х] на [к]: *калкос, жанік, чкаць* (чхаць); [к] на [х]: *вётха*; [х] на [г]: *гробуст* (храбустанне); [с] на [ш]: *паршук* (парсюк), *пашкуства* (паскудства); [ч] на [ш]: *брушка* (бручка);

к) палатальныя зычныя замест непалатальных: *млін* (млын), *мінюта* (мінута);

л) велярызацыя зычных: *цвэт* (цвет), *пілнава́ць* (пільнаваць), *ходзі́ць* (ходзіць), *робі́ць* (робіць), *жыву́ць* (жывуць);

м) мяккасць [ц] у форме інфінітыва тыпу *мы́цца*, *свары́цца* (адзначана ў Шчучынскім і Дзятлаўскім раёнах Гродзенскай вобласці);

н) у многіх словах адбылося перамяшчэнне націску: *скура́*, *ліпа́*, *асіна́*, *кара́нь* і інш.

Некаторыя з фанетычных рыс больш паслядоўна адзначаны ў лексемах, запісаных у беларускіх гаворках на тэрыторыі Літвы і на паграніччы з Літвой. Да іх адносяцца:

а) вымаўленне [у] замест [ы]: *булі*, *бува́іць*, *войк в́іць*; [к] замест [х]: *клеп* (хлеб), *квароба* (хвароба), *каро́шая* (харошая), *квалі́ць* (хваліць); [л] замест [ў]: *жалто́к*, *далжні́к*, *чэ́лна́к*, *до́лх*;

б) зрэдку вымаўленне [ф] замест [ў]: *вяро́фка*;

в) слабей, чым у іншых беларускіх гаворках, выражаны свісцячы характар зычных [з, с, дз, ц]: *с'ало́*, *дз'э́ці*, *ўз'а́ў* замест *с''ало́*, *дз''э́ці*, *ўз''а́ў*;

г) у вымаўленні літоўцамі беларускіх слоў (в. Чычалі) мяккія [ц'], [дз'] палаталізаваныя, а не палатальныя, як у большасці беларускіх гаворак;

д) у асобных словах і пазіцыях спарадычна «знікае» дзеканне-цеканне: *адзэ́жына* і *адэ́жына*;

е) зычны [н] перад [к] пасля галоснага нярэдка пераходзіць у насавы прыгук: *жо́пка*, *сцэ́пка*.

З граматычных рыс нярэдка сустракаецца змяшэнне граматычнага роду назоўнікаў. У матэрыялах з тэрыторыі Беларусі гэта з'ява адзначана ў невялікай групе слоў: *начо́ўка ж.* (*начоўкі мн.*), *ло́шка ж.* (*ложак м.*), *ста́да ж.* (*стада н.*), *лы́ка ж.* (*лыка н.*). У матэрыялах з тэрыторыі Літоўскай ССР гэта катэгорыя слоў значна павялічваецца за кошт назоўнікаў ніякага роду тыпу *скабэ́лка*, *што кары́ту рабі́ць*; *ну яка́я ёй дзэ́ла*; *слонца пашла пад хму́рай*; *робя́ць моцную пі́ву*; *ма́сла добрую зрабі́ла*; *я́йку з'ем*; *вераце́най прала* і інш. Гэта асаблівасць найбольш паслядоўна прасочваецца ў гаворцы мясцовых жыхароў, якія валодаюць літоўскай і беларускай мовамі. Сустракаюцца таксама выпадкі ўжывання некаторых незваротных дзеясловаў у зваротнай форме: *віда́цца* замест *віда́ць*; неадрозніванне асабовых форм 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку: *ён ходзі́ць*, *яны ходзі́ць*. Шырока ўжываюцца дзеепрыслоўі ў ролі выказніка: *ён прышо́ўшы* (ён прыйшоў).

Слоўнік уключае запазычанні з іншых моў. Паўночны захад БССР — гэта зона шматвяковых інтэнсіўных кантактаў беларускай мовы з балтыйскімі мовамі, і ў першую чаргу з літоўскай. Менавіта таму ў слоўнік трапіла шмат слоў балтыйскага паходжання. Гэта словы абмежаванай сферы ўжывання, у большасці выпадкаў яны захоўваюцца ў мове ста-

рэйшага пакалення ў значна славянізаваным выглядзе пры зацяжненні першаснага значэння. З боку гукавага складу гэтыя запазычанні адлюстроўваюць камбінаторныя змяненні — метатэзу, асіміляцыю, дысіміляцыю тыпу бел. *нэмарасць*, літ. *pėrimastis* 'неспакой, трывога, хваляванне'. У літоўскіх і польскіх запазычаннях пераважна захоўваецца выбухны [g]: *гáхты* — літ. *gáktos*, *гарць* — польск. *garść*. Выпадкі такога вымаўлення ў матэрыялах даволі шматлікія: *гіль*, *гэліць*, *гёргаўка*, *жага*, *гянгаль*, *грагаць*, *граза*, *гавэнда* і інш. Гэта рыса пашыраецца на значны пласт дыялектнай лексікі. Некаторыя літуанізмы захоўваюць месца націску, уласцівае літоўскай мове; параўн. бел. *вірціна* < літ. *virtinė* 'вязка, вясло', бел. *апікула* < літ. *apūkula* 'гультаяваты, непаваротлівы чалавек'. У асобных выпадках адрозніваецца інтанацыя галосных гукáў, напрыклад у бел. *гўлта* < літ. *gūltas* 'бярлог, логава', бел. *крэйка* < літ. *kraikas* 'верх страхі' (гл. Балто-славянскі зборнік. М., 1972, с. 126).

Асабліва прыкметна захаванне акутавай інтанацыі ў дыфтангічных спалучэннях тыпу *кнóйсаць*. Усё гэта сведчыць аб складанай моўнай сітуацыі, якая стварылася на працягу многіх вякоў у гаворках сумежных раёнаў.

У слоўнік уключаны шматлікія польскія і нямецкія запазычанні. Нямецкія словы ў заходнебеларускія гаворкі маглі трапіць праз польскую, літоўскую і яўрэйскую мовы.

СТРУКТУРА СЛОЎНІКА

Загалоўнае слова перадаецца арфаграфічна з захаваннем больш тыповых дыялектных рыс і абазначэннем націску. Словы з аднолькавым значэннем і падобныя па свайму гукавому складу пры частковых фанетычных адрозненнях прыводзяцца ў адным слоўнікавым артыкуле. На першае месца ставіцца варыянт, найбольш блізкі да літаратурнай формы або найбольш пашыраны ў дыялектнай мове. Далей падаюцца варыянты, якія набліжаюцца да загалоўнага слова па тэрытарыяльнаму размяшчэнню і, нарэшце, замыкаюць рад варыянты слоў, якія адлюстроўваюць фанетычныя асаблівасці палескіх гаворак. Кожны з гэтых варыянтаў прыводзіцца ў рэестры на сваім месцы з адсылкай да першага слова, за выключэннем выпадкаў, калі паміж гэтымі варыянтамі няма іншых рэестравых слоў. Складаныя назвы падаюцца ў загалоўным слове як самастойныя намінатыўныя адзінкі. Выбухны *g* перадаецца тоўстым шрыфтам — Г, г.

У слоўніку даюцца ўсе часціны мовы. Загалоўнае слова адзначаецца граматычнымі і стылістычнымі паметамі. З граматычных памет для назоўнікаў указваецца род і лік. У тых выпадках, калі слова ў адзіночным ліку не адзначана, яно па-

даецца ў форме множнага ліку. Калі ў прыкладах пераважна выступае форма множнага ліку, то пасля адзіночнага прыводзіцца форма множнага ліку. Калі слова не мае адзіночнага ліку, ставіцца памета — толькі *мн.* Дзеясловы закончанага і незакончанага трывання вылучаюцца ў асобныя артыкулы.

Некаторыя граматычныя формы, што ўжываюцца ў пэўнай функцыі, суправаджаюцца спецыяльнымі тлумачэннямі, напрыклад, калі форма творнага склону ўжываецца ў значэнні прыслоўя, то ставіцца памета — у знач. прысл., або прыметнік у значэнні назоўніка — у знач. наз.

Пасля граматычных памет да многіх слоў даюцца стылістычныя паметы паводле прыналежнасці слова да пэўнай лексіка-тэматычнай групы або ў залежнасці ад характару экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкі.

Да тых слоў, якія картаграфаваліся ў «Дыялекталагічным атласе беларускай мовы», у канцы артыкула прыводзіцца скарочаная назва ДАБМ з указаннем № карты.

РАСКРЫЦЦЕ ЗНАЧЭННЯ СЛОВА

Зыходзячы з наяўных дыялектных матэрыялаў, укладальнікі імкнуліся ў слоўніковым артыкуле найбольш поўна раскрыць значэнне слова. У пераважнай большасці выпадкаў да дыялектнага слова прыводзіцца адпаведны літаратурны эквівалент тыпу *адвайцяць* — аблаяць; *адваліць* — адкроіць; *адліцаць* — адрозніваць. Значэнне слова можа раскрывацца і некалькімі сінонімамі. У тых выпадках, калі няма літаратурных эквівалентаў, даецца разгорнутае тлумачэнне тыпу *аддзюгліць* — надаваць кухталёў; *адзёр* — памост пад вулі, што ўстанаўліваецца на дрэве; *адзінак* — адзіны ў бацькоў сын; *apéлька* — прарэшак для гузіка.

Нярэдка сустракаюцца мнагазначныя словы, паколькі ў адным слоўніковым артыкуле аналізуюцца значэнні розных дыялектных груп. Гэта дазваляе раскрыць паходжанне значэнняў, паказаць спецыфіку развіцця слова ў розных лексічных мікрасістэмах у межах асобных дыялектных груп і дыялектаў. Так, напрыклад, лексема *бонда* ў паўднёва-заходняй гаворцы абазначае печыва з бульбы, мукі (перапечка, блін, булачка, баханка хлеба і інш.), у палескай групе гаворак *бонда* — жывёла, што даюць у пасаг дачцы, калі яна выходзіць замуж, а ў паўночна-заходняй гаворцы гэта слова мае іншыя значэнні, напрыклад 'засеяны ўчастак зямлі ў сваю карысць, набыццё грошай, накапленне багацця' і г. д.

Словы, якія маюць аднолькавае ці падобнае значэнне, адсылаюцца да адпаведнага сіноніма.

Укладальнікі з вялікай увагай ставіліся да кантэксту,

паколькі кантэкст з'яўляўся асноўнай крыніцай раскрыцця значэння слоў. Пры вызначэнні чарговасці падачы значэнняў улічваліся рэальныя суадносіны паміж семантычнымі адзінкамі, што склаліся ў жывой мове. На аснове высвятлення розных выпадкаў ужывання слова, яго сувязей з іншымі словамі вызначаліся больш ужывальныя канкрэтныя і нейтральныя значэнні, якія звычайна ставіліся на першае месца, а затым пераходзілі да эмацыянальна афарбаваных пераходных і абстрактных значэнняў.

У слоўніку налічваецца вялікая колькасць сінонімаў, словаўтваральных варыянтаў слоў, таму значэнне слова раскрываецца шляхам указання на сэнсавую тоеснасць з іншымі словамі, шырока выкарыстоўваецца спасылка да таго варыянта слова, дзе даецца тлумачэнне (*газбўжа ж.* Тое ж, што і *газніца*).

Пры тлумачэнні некаторых слоў спачатку даецца іх агульнае значэнне (*горба ж.* Куча чаго-н.). Затым размяжоўваюцца прыклады на групы ў залежнасці ад назваў тых рэалій, з якімі спалучаецца лексема (*горба зямлі, горба гародніны, горба галля і інш.*). У такіх выпадках лічбавыя абазначэнні (1, 2, 3) указваюць на магчымасць спалучэння слова з іншымі словамі, на яго лексічнае акружэнне.

Да слоў і іх значэнняў прыводзяцца прыклады, адпаведны кантэкст. Указваецца назва вёскі і скарачана назва раёна, дзе запісаны матэрыял. Тэкставыя ілюстрацыі ўдакладняюць значэнні і адценні значэнняў і разам з тым даюць уяўленне аб тэрытарыяльным пашырэнні і семантычнай разгалінаванасці слоў. Акрамя таго, кантэкст выяўляе тыповую спалучальнасць слова, парадак слоў у сказе, сінтаксічныя функцыі слова. Частка лексем уключана ў слоўнік без ілюстрацый. У тых выпадках, калі ў матэрыялах з розных мясцовасцей прыводзяцца аднатыпныя прыклады, у якасці ілюстрацыі падаецца толькі адзін з іх.

У слоўніку выкарыстоўваецца разгалінаваная сістэма памет, якая акрэслівае сферу ўжывання слова. Памета *заал.* ставіцца толькі пасля дыялектных назваў прадстаўнікоў жывёльнага свету. Формы, якія супадаюць з літаратурнымі назвамі, не суправаджаюцца такой паметай, за выключэннем тых выпадкаў, калі такая назва выступае як амонім або як асобнае значэнне мнагазначнага слова.

У канцы слоўнікавага артыкула (пасля пераліку значэнняў слова) за знакам \diamond падаюцца фразеалагізмы, за знакам ∇ — прымаўкі, прыказкі, загадкі, прымхі і інш. Да некаторых не зусім зразумелых фразеалагічных адзінак і дыялектных слоў даюцца тлумачэнні.

Пры раскрыцці значэння запазычаных слоў у беларускіх гаворках прыводзяцца адпаведныя паралелі з мовы-крыні-

цы — з балтыйскіх моў (пераважна з літоўскай), польскай і нямецкай, што дазваляе размежаваць першасныя і другасныя значэнні, акрэсліць семантычныя адрозненні ад зыходнай лексемы, выявіць выпадкі пашырэння і звужэння аб'ёму значэнняў. Так, да слоў літоўскага паходжання даюцца літоўскія адпаведнікі з тлумачэннем і параўнаннем значэння. Бывае так, што пэўнае слова балтыйскага паходжання ў беларускіх гаворках ужываецца ў іншым значэнні ў параўнанні з мовай-крыніцай. У такіх выпадках побач з літоўскімі адпаведнікамі прыводзяцца паралелізмы з іншых балтыйскіх моў з выяўленнем адрознення ў значэннях. Напрыклад, да пашыранага ў беларускіх гаворках слова *дулькі* (*дўлька*) 'пыл з утрыманнем дробных частак валакна, што паднімаецца пры апрацоўцы льну' літ. *dūlkė* 'пыл' і лат. *duļķe* (<літ. *dūlkė*) 'дробныя адходы ад саломы, мякіны; апілки'.

Такі прыцып захоўваецца і ў адносінах да запазычанняў з польскай, а таксама з іншых моў. Напрыклад, *бадаць* ужываецца ў беларускіх гаворках са значэннямі: 1) 'думаць, меркаваць', 2) 'аналізаваць, абследаваць'; параўн. польск. *badać* 'даследаваць, дапытваць, аглядаць, правяраць'. *Байбák* у беларускіх гаворках ужываецца са значэннем 'бальшун'; параўн. літ. *baibõkas* 'падлетак' з цюрк. *байбák* 'птушка'.

Адпаведнікі з іншых моў звычайна прыводзяцца да першага па алфавіту сіноніма, а пры наступных аднакарэнных утварэннях даецца адсылка да першага, напрыклад да слова *глеюга́* гл. глей, да апошняга прыводзяцца літоўскія паралелі: *glėinia*, *glėinė*.

Уключэнне ў слоўнік лексікі буйных дыялектных арэалаў спрыяе паглыбленаму вывучэнню лексічных багаццяў не толькі з пункту гледжання намінатыўнага адрознення слоў, але і ў плане выяўлення семантычнай дыферэнцыяцыі слоў. Больш поўны ахоп дыялектнай лексікі дазволіць раскрыць функцыянаванне слова ў жывой мове ва ўсіх яго значэннях і словаўтваральных варыянтах, выявіць крыніцы запазычання.

Укладальнікі слоўніка вялікую ўдзячнасць выказваюць акадэміку Акадэміі навук БССР К. К. Атраховічу (Кандрату Крапіве), які ўважліва прачытаў рукапіс, унёс істотныя праўкі і пазней, калі слоўнік рэдагаваўся ў выдавецтве, дапамагаў кансультацыямі і парадамі.